

Др Персида С. Лазаревић ди Ђакомо

ЗЛАТНАЈА КЊИЖИЦА (1813) ИЛИТИ СРПСКИ БОНТОН

У овом раду се анализира *Златнаја књижица* (1813), српски превод дела итало-швајцарског педагога и писца Франческа Соавеа (1743–1806), *Trattato elementare dei doveri dell'uomo e delle regole della civiltà* (1786). Аутор превода је Доситејев најближи пријатељ и сарадник Павле Соларић (1779-1821), који је уз превод приложио *Предисловије* у коме излаже о важности ове књижице. Својим преводом и предисловијем Соларић пријања уз ставове Франческа Соавеа, па тај начин *Златна књижица* представља истовремено српски бонтон и преноси Србима идеје које је ширио Соаве, а које су везане како за просветљени деспотизам Јосипа II, тако и за филозофију Кондијака коју је пригрилио те емпиризам Џона Лока.

Кључне речи: *Златнаја књижица*, Павле Соларић, Франческо Соаве, бонтон.

С обзиром да је сâм Павле Соларић, најближи сарадник Доситеја Обрадовића, навео да је *Златнаја књижица* *содержащийја должностии человека иражданска и христиијанска иправила учииивостии*, коју је објавио у млетачкој штампарији Пана Теодосија 1813. године (Соларић 1813), „рођена сестрица Итике, последњега изданија нашега незабвенога сократическога старца“ (Соларић 2019: 361), тј. Доситеја, сасвим је логично да се увек, кад се говори о *Еџици* Доситеја Обрадовића, доводи у везу и Соларић. Десет година пре Соларићеве књижице Доситеј је код истог издавача објавио *Еџику или филозофију наравноучиџелну* (Обрадовић 1803) и истакао на насловној страни да је то дело издато „по систему г. професора Соави“. Српска наука о књижевности је утврдила да је *Еџика* „превод само изузетно“ (Савковић 1959: 24) дела итало-швајцарског етичара, филозофа и педагога Франческа Соавеа (Francesco Soave, 1743–1806), *Istituzioni di logica, metafisica, et etica* (SOAVE 1791)¹

¹ Соаве је затим ово дело објавио такође у Милану, код истог издавача, али овај пут у четири тома (SOAVE 1793а; 1793б; 1794в; 1794г). Уп., међутим, напомене за Обрадовић 2007:

и да само једна седмина текста садржи приближну вредност оригиналу, а да једна трећина текста представља „слободну репродукцију низа Соавиних идеја“ (Савковић 1959: 25), док је такође једна трећина дела Доситејева творевина. Како истиче Душан Иванић (2007: 187), на основу анализе Доситејеве *Еџике* коју је начинио Јован Савковић, „нашег просвјетитеља нису привлачила ни теоријска питања ни научне процедуре расправе у Соавиној Етици, већ практична питања самоспознавања и дјеловања човјека у животним околностима, о чему говори изричито на многим страницама своје књиге“, а све то у сврху моралног и просветног препорода српског народа. Надовезујући се, дакле, на Савковића (1959: 30–31), Иванић (2007: 188) закључује да је *Еџика* пример „како је Доситеј прерађивао и асимиловао дјело једног западноевропског научника за потребе унапређења српске културе“ (уп. Ћорић 2013: 574).

Доситеј Обрадовић је, како анализира Николета Кабаси (2013: 148) која такође полази од чланка Јована Савковића, артифекс и прерађивач Соавине *Еџике*, где се налазе „Локове и Кондијакове идеје, иако у нешто блажем облику“. Николета Кабаси се усредредила на анализу трећег дела Доситејеве *Еџике* у коме се говори о „Чесном човјеку“ и „Должностима положителним“. По ауторки (155), Обрадовић, дакле, присваја оригинални текст да би затим приредио и изложио личну идеалну перспективу и наставио сопствену културну битку: победити, заједно са глађу и оно што често до ње доводи, то јест незнање; наиме, додатак проширује у дивулгативном кључу његово лично излагање, да би показао да се преводом не остварује само директно упоређивање двају аутора, већ и интеракција и разговор између аутора и читаоца.

Ауторка закључује (162) да је резултат Доситејевог превода-прераде такав да се изопачује и емотивни утицај текста и да, док с једне стране Доситеј често скраћује и сажима текст, „у другим случајевима он продужава, моралише, удаљава се од теме убацујући делове који су блискији читаоцу, додајући идеји есенцијалну изражајност и живост, изостављајући уско научне тачке филозофске целине“.

Од ставова Јована Савковића полази и Снежана Миљковић (2013: 168) која истиче: „Додавања, одузимања и, уопште, преиначавања текста оригинала не представљају, дакле, довољан разлог да се Доситејева верзија *Еџике* не посматра као превод и то више него типичан за доба у којем је настао“. Миљковић (173) сматра да се управо у малим наративним целинама примерима укрштају три плана: посрбљавање основа *Еџике*, пружање наука и подуче „двама идеалним, различитим типовима публике“. Ауторка овом приликом наглашава Доситејев „прекрасан“ језички, а самим тим и преводилачки дар“ (176).

188: „Етику је [Соаве] издао као шесту књигу својих дјела, Istituzioni di logica, metafisica, et etica (Istituzioni di etica, Venezia: Stamperia di Giacomo Storti, 1800; 168 str.).“

За разлику од Доситејевог превода-прераде, кад се говори о *Злајној књижици* Соларићевој, ради се о доследном преводу Соавиног дела *Trattato elementare dei doveri dell'uomo e delle regole della civiltà, proposto ai giovinetti per il modello esemplare, ad uso delle scuole della Lombardia austriaca* (Основни трактат о дужностима човека и правилима друштва, за младе који треба да буду на пример, за школе у аустријској Ломбардији) које је изашло 1786. године у Милану² и објављиван је све до 1883. у 18 издања (TASCA 2004: 28; уп.: BOTTERI 1999: 146; PANCERA 1985: 313)³. Прво млетачко издање је из 1790, код издавача Грациозија (GRAZIOSI 1790), а следила су затим и друга издања које је Соларић имао на располагању у Венецији, као издање из 1795. године код штампара Ђакома Стортија (STORTI 1795), и посебно издање које је Соларићу тада било најсвежије, из 1809. године, код издавача Гаетана Мартинија (Gaetano Martini) па се да претпоставити да је управо ово издање (SOAVE 1809) могло да послужи Соларићу као предлог.

Каже Душан Иванић (2019: 679) да је Соларић превео овај трактат под утицајем Доситејевог *Еџике*. По питању односа оригинала и превода, Павле Поповић (2000: 35) је прокоментарисао да је наслов Соларићеве књиге „нешто измењен према оригиналу“, а за сам превод је рекао: „Соларић се, рекао бих, у свом преводу послужио Доситијем (пор. изразе: отрицателни, позитивни, за *negativi, positivi*), али је Доситијева реченица лепше и чистије казана“ (36). Никола Андрић је, пак, сматрао да је *Злајнаја књижица* „пријевод философске садржине“ (ANDRIĆ 1902: 146/44) и док је „превађао“ (147/45) ово Соавино дело, Соларић је додао неколико страница предговора, тј. *Прегисловија* (Соларић 2019: 362–365) у коме је призвао пажњу српских читалаца на позитивне последице доброг васпитања, указујући да у првом реду о томе треба да брину родитељи, а они родитељи који немају времена да се баве васпитањем деце показују да не схватају основну дужност свог живота. Соларић критикује и сурово поступање занатлија према својим шегртима јер сматра да је то остатак варварских времена. Велики значај придаје учитељима и сматра да би било пожељно да се у свим јавним училиштима предаје по овој *Злајној књижици*, а сваки родољубиви Србин треба да је показује ономе који је не поседује, и на тај начин би се Срби приближили Спартанцима код којих није било устаљених училишта већ је сваки човек могао на било ком другом месту да подучава било кога.

После предговора долази превод Соавиног дела који се састоји из два дела: први део говори „О Дужностима Човека“, према Богу, према себи и према другима, а други део о правилима учтивости. Каже Никола Андрић:

О *pravilima učtivosti* bio je u slavenosrpskom periodu izdavan velik broj knjiga. I Dositejeva „Hristoitija“, što ju je Obradović preveo još god. 1770.

² Претпоставља се да је то прво издање овог Соавиног дела (BOTTERI 1999: 146), а издање из 1788. године (SOAVE 1788) се најчешће наводи као прво.

³ Само у Италији је у XIX веку изашло 450 разних издања дела која су имала за тему лепо понашање, в.: PATERNOSTER, SALTAMACCHIA 2017.

подвукао да се не зна ко је с латинског превео Христоитију на простогрчки, „јер се његов рукопис, по коме је Антоније Виз. удесио своју Христоитију, изгубио“, а сви рукописи до данас садрже „само Христоитију Антонијеве редакције на старогрчком, или прераде са исте“.⁴

Нићифор Вукадиновић је тврдио да је извесно да је Антоније Византијски превео дело Еразма Ротердамског, *De civilitate morum puerilium* (О културном васпитању деце, 1530).⁵ То је дело холандски теолог, филозоф и филолог Еразмо Ротердамски (1466–1536) написао за сина Хенрија Бургундског и садржавало је прописе како да се дете понаша у друштву одраслих. Књига је имала огроман успех и била је преведена на многе језике, са преко 130 издања, заједно са бројним имитацијама, преводима, и адаптацијама (уп. Стојановић 1991). Прво енглеско издање је из 1532. године под насловом *A Little Book of Good Manners for Children*, а прво руско из 1788. Ово је васпитни текст који је смишљен за приватну сферу и за катехизис и бави се понашањем човека у друштву и односи се посебно на физички декор: покрети тела, гестикулација, одевање, израз лица. Еразмо је истицао добре и лоше манире узимајући примере из друштвеног живота (уп. Тимотијевић 2013).

Еразмово дело је аутентични трактат лепог понашања и био је модел и за једно друго дело, које је било предложак за руководство Франческа Соавеа које је превео Соларић, и оба дела представљају два главна *auctoritates* што се тиче лепог понашања (BOTTERI 1999: 119). Реч је о делу *Galateo overo de' costumi* (Галатео или о манирима, 1558) италијанског, тачније фирентинског књижевника и архиепископа Ђованија Дела Казе (Giovanni Della Casa, 1503–1556). Назив *Галатео* потиче од личног имена Галеаца Флоримонтеа (Galeazzo Florimonte, 1484–1565), католичког бискупа који је подстакао Дела Казу да напише овај први италијански прави уџбеник лепих манира и коме је Дела Каза на тај начин учинио омаж. *Галатео* је део хуманистичке традиције (PONS 1990), пре свега педагошких трактата, као наведени *speculum principis*, и припада оном жанру који у англосаксонској средини познат као *advisory* или *conduct literature*, као што је било Еразмово дело, и које се односило на сферу свакодневног понашања. Каже Нићифор Вукадиновић (1923: 61) да се у неким издањима *Христоитије* на крају налази опаска:

Христоитија је исто што и код Италијана Galateo названа књига. Ово је сасвим умесно поређење. II Galateo је у италијанској књижевности класично дело. [...] Имао је многе имитаторе у Италији и вани. Премда је у Италији већ од тринаестог столећа било писаца који су се више-мање позабавили овим предметом, али на писање овог дела – II Galateo, – који тај предмет третира потпуно и у заокружљеном облику, биће да је још више имало утицаја тада већ добро познато Еразмово дело.

⁴ В.: Стефановић 2008: 206: „[...] запажено је већ да је и тај уџбеник имао свој извор у латинском издању Еразма Ротердамског“.

⁵ Кићовић 1929: овде се као година издања доноси 1526.

Нићифор Вукадиновић је на истом месту поменуо и Соларићеву *Злати-нају књижицу*: „И то је превод, наиме с италијанскога, од Франћеска Соаве.“

Ђовани Дела Каза је са својим *Галатеом* започео прави књижевни жанр који ће као такав носити име управо „галатео“ у XIX веку. Као што је у Немачкој, захваљујући томе што је Адолф Франц Фридрих Лудвиг Книге (Adolf Franz Friedrich Ludwig Knigge, 1752–1796) 1788. године објавио три тома дела о лепом васпитању и манирима, *Über den Umgang mit Menschen*, термин „книге“ од тада постао синоним за књиге бонтона⁶.

Њему, пак, претходи, тридесет година раније, један други чувени трактат о лепом понашању који је такође често прештампаван, *Il libro del cortegiano* (Књига дворанина, 1528), чији је аутор Балдасаре Кастиљоне (Baldassar Castiglione, 1478–1529). Но док се Еразмов педагошки програм теоретски обраћа свима, *Галатео*, као и Кастиљонеов *Дворанин* обраћају се искључиво центлменима, који треба да науче да манифестирају и споља свој статус супериорности. Нарочито је ова тенденција дошла до изражаја у Француској где се веома рано развила буржоазија која је била блиска аристократији и која је истицала софистицираност обичаја и понашања. Почели су да се јављају сложени функционални ритуали реципрочног препознавања статуса (правила предности, правила удварања, правила позивања у госте и сл.) и ширио се канон који је племство пратило. У историји књижевности термин *bienséances* је кључни термин класичне теорије књижевности и друштвеног живота XVII века, који указује оно што може да се ради и говори у одређеној ситуацији, лепо понашање и добар укус.

Два главна ренесансна италијанска уџбеника лепог понашања, *Галатео* Дела Казе и *Дворанин* Кастиљонеа, иако доста слични међу собом, разликују се у суштини у једном елементу: док је *Дворанин* био замишљен за двор, за унутрашњост двора (в. OSSOLA 1978; VANNI 2011), дотле је *Галатео* прекорачио зидине двора, али и времена. И један и други уџбеник имали су за циљ да подуче љубазност, како племића, тако и других сталежа. И један и други уџбеник су кодификацију лепог понашања заснивали на норми која се код Кастиљонеа звала „sprezzatura“ (самоувереност, али и омаловажавање), а код Дела Казе је одговарала идеји дискреције или умерености. Дела Казин *Галатео* је остао модел и важна референцијална тачка лепог понашања све док са просветитељством и француском револуцијом није дошло до промене концепције индивидуе и улоге човека у друштву.⁷ Вредности које су се пре тога заснивале на крвној линији, замењене су вредностима које је требало да се базирају на заслуги и раду, па стога су друштвени односи постајали све сложенији јер их више није контролисала хијерархија већ су (били) подложни промени. Осетила се онда потреба да се пишу „нови галатеји“ тј. нови бонтони за „нове људе“ XIX века, међу којима једино мерило

⁶ Италијански превод: KNIGGE 1816.

⁷ Дела Казин Галатео је у првих 50 година XIX година изашао у 60 издања. В.: SANTO-SUOSSO 1979.

које је одређивало те нове људе било управо лепо васпитање. Онда није случајно да је већ почетком XIX века, тачније 1802. изашао један нови галатео, *Nuovo Galateo* (ГЈОЈА 1802) политичара и историчара Мелкиора Ђоје (Melchiorre Gioja, 1767–1820).⁸ Његов бонтон је нов у смислу да се дистанцира од претходног аристократског модела васпитања, а за основу се позива на разум који треба да диктира норме лепог понашања, па се љубазност почела сматрати делом процеса цивилизације.

Као што је био популаран бонтон лаичког и јакобинског Мелкиора Ђоје, тако је у исто време постао популаран један други бонтон, хришћанског и филохабзбуршког Франческа Соавеа, коме је Марија Терезија дала задатак 1775. да организује школе у Ломбардији. Године 1786. Соаве је добио задужење, на основу указа Јосипа II, да припреми уџбенике за основне школе, између осталог и уџбеник лепог васпитања који је требало да одражава однос државе и цркве и у коме је било пожељно показати до које границе је сваки сталез требало да се уздржи да би се омогућила боља друштвена слога.

Соавин бонтон је први од уџбеника лепог понашања с краја XVIII и почетком XIX века који је изложио везу између љубазности и хришћанских вредности (в.: ВОТТЕРИ 2006), пре свега у два основним вредностима од којих се прва налази у Јеванђељу по Матеју 22, 35–40 (Вук 1945: 41):

35. И упита један од њих законик кушајући га и говорећи:
36. Учитељу! која је заповијест највећа у закону?
37. А Исус рече му: љуби Господа Бога својега свијем срцем својим, и свом душом својом, и свом мисли својом.
38. Ово је прва и највећа заповијест.
39. А друга је као и ова: љуби ближњега својега као самог себе.
40. О овима двјема заповијестима виси сав закон и пророци.

О другом концепту вредности читамо у Јеванђељу по Марку 12, 28–34 (82):

28. И приступи један од књижевника који их слушаше како се препиру, и видје да им добро одговара, и запита га: која је прва заповијест од свију?
29. А Исус одговори му: прва је заповијест од свију: чуј Израилу, Господ је Бог наш Господ једини;
30. И љуби Господа Бога својега свијем срцем својим и свом душом својом и свијем умом својим и свом снагом својом. Ово је прва заповијест.
31. И друга је као и ова: љуби ближњега својега као самога себе. Друге заповијести веће од ових нема.
32. И рече му књижевник: добро, учитељу! право си казао да је један Бог, и нема другога осим њега;
33. И љубити га свијем срцем и свијем разумом и свом душом и свом снагом, и љубити ближњега као самога себе, веће је од свију жртава и прилога.

⁸ Ђоја је преправио свој Галатео три пута: 1820, 1822, 1827.

34. А Исус видјевши како паметно одговори рече му: нијеси далеко од царства Божијега. И нико више не смијаше да га запита.

Соаве у овом смислу идентификује хришћанско братство са „негативним дужностима“ и „позитивним дужностима“, тј. онако како је Павле Поповић подвукао да је Соларић превео, тј. као „отрицателне дужности“ и „положителне дужности“. Негативне дужности би биле дакле оне које појмимо као уздржање да нешто урадимо, док позитивне би се изједначавале са солидарношћу. Односно и конкретно: негативне дужности налажу нам да се уздржимо од тога да увредимо другог на било који начин („налажу нам воздржаватије от овижденија другаго на кој нибуд начин“, Соларић 1813: 35) и да не чинимо никоме ништа што би му сметало („не чинити нигда ни кому ничеса, што би га ословило“, 36); позитивне дужности налажу нам да свима чинимо најбоље што можемо („налажу нам творити свим величајше добро што можемо“, 42). На те се дужности позива Соларић у „Предисловију“ *Злаїној књижици* где каже: „Прва погодба, под којом ми стојимо како у каковом либо простом, тако најпаче у многосоставном грађанском содружеству, и преимувствено у християнском вјероисповједанију, јест, познавати должности своје и исполњавати“ (Соларић 2019: 362). Соларић говори о „дужностима нашим“ имајући у виду децу као „драгоцјени залог народње и господарствене надежде“ (363). Потребна да се ова књижица усвоји у школама по Соларићу је везана за дужност љубави према народу:

Када буду сва сија у повсемјестној вједомости и у дјелопроизводству посредје славеносрпскога народа нашега? Најскорјеје ондје гдје ми имамо обштенонародња училишта, ако у ова, како је причина надјејати се, настојашта уведе се књижица. А и посвуда другдје у вједомости не поздно, ако сваки Србин, кој ову књижицу у руке добије, држећи себи за дужност народољубија, њу и другим покаже, и који не умјеју уважавати ју, им о њој ум разбистри; от којегса самога дружељубнога разбистривања ума може чајати се и оно дјелопроизводство (364–365).

О тим дужностима је Соаве још 1774. наговестио свом пријатељу Убалду Касини (Ubaldo Cassina, 1736–1824), који је такође у Парми предавао моралну филозофију:

Ti ringrazio della traccia speditami delle tue lezioni, la quale mi piace, benché io abbia preso un metodo un po' diverso. Distinti i doveri dell'uomo pio, dell'uomo saggio e del buon cittadino ho omessa per quest'anno la trattazione de' primi lasciando a' metafisici la cura di recare le dimostrazioni dell'esistenza di Dio, e ai teologi quella di assegnare il culto che gli si deve; ma l'anno venturo forse converrà che li tocchi. Fo consistere i doveri, o piuttosto l'interesse dell'uomo saggio nel ben regolare l'immaginazione e le passioni [...]. Finirò con ciò che riguarda l'uomo saggio coll'esaminare se tutti possano giungere alla felicità, e quali ne siano i mezzi. I principi del diritto naturale daranno cominciamento alla parte che riguarda il buon cittadino;

ma a questa parte non ho ancora pensato. Eccoti in breve un picciolo abbozzo di quel ch'io vo lavorando.⁹

У Соавиној књизи, па и у Соларићевом преводу, иду прво дужности а онда правила лепог понашања. У издању из 1855, међутим, које је изашло са промењеним насловом, *Il galateo, o trattato elementare dei doveri dell'uomo* (Галатео, или основни трактат о дужностима човека, SOAVE 1855), ред је обрнут па прво иду правила лепог понашања, а после дужности (уп.: TASCA 2004: 60), што значи да је дошло до промене приоритета у друштву. Очигледно је да је Соаве полагао велику важност на формирање доброг грађанина и ако погледамо ту *Златнају књижицу*, како гласи у Соларићевом преводу, видећемо да Соаве није имао на уму грађанина у садашњем смислу речи јер овде се ради пре свега о дужностима: дужностима према Богу, према самом себи – а што обухвата индивидуални пут ка срећи, која се састоји у мирном и задовољном срцу: „Благополучије на свјету овом не состои се у именију многих богатств, или многих честеј, но у именију спокојна и задовољна срдца“ (СОЛАРИЋ 1813: 33), те дужности према другима. Дужности грађана су највеће у изражавању поштовања према *Књазу* и према *Ојаче-сѣву*: „У време мира мак он је дужан вљусту се, да оно не обезчести или не возмути зљими дјелѣи, и старатисе вјесто тога, да оно прослави своими добродјетелми и своими услугама, и да му сдјеласе полезњим своими труди“ (47). У овом смислу, практично није било места за права, ни човека ни грађанина. О томе како је Соаве разматрао права види се из његовог дела које је 1793. објавио под псеудонимом, о правој идеји француске револуције, *Vera idea della rivoluzione di Francia* (SOAVE 1793), где говори о прелазу од природне независности до друштвене зависности (137): по Соави једина права би била она која зависе од установљења друштва у коме се људи налазе. Соаве се дакле залагао пре него за декларацију права, за декларацију дужности (127) и у просветљеном деспотизму, као што је била владавина Јосипа II, Соаве је нашао модел за кога се надао да ће довести до обнове и еманципације друштва.

У тој својој бризи за формирањем грађана Соаве је настојао да уједини сензуалистичку теорију Кондијака са хришћанском традицијом. На Соавеа

⁹ Нав. у: Остинели 2007: 21: „Захваљујем ти на нацрту твојих предавања који си ми послао, и који ми се свиђа, иако сам се ја одлучио за један мало други метод. Поделио сам дужности побожног човека, мудрог човека и доброг грађанина, али сам за ову годину пропустио да се бавим овим првим и оставио сам метафизичарима бригу да изложи доказе о постојању Бога, а теолозима бригу да одреде доследну веру; али следеће године ће можда бити пожељно да их мало преправим. Мислим на дужности, или пре на потребу разборитог човека да правилно регулише машту и страсти [...]. На крају ћу размотрити то што се односи на разборитог човека и да ли сви могу да дођу до среће, као и која су средства потребна за то. Начела природног права биће на почетку оног дела који се односи на доброг грађанина; али о том делу још нисам размислио. Ево ти укратко једна мала скица онога на чему тренутно радим“ (прев. П. Л.)

је утицала филозофија Етјена Бона де Кондијака (Etienne Bonnot de Condillac, 1768–1780; в.: BOTTERI 1999: 191; TASCA 2004: 60), који је живео и предавао у Парми, и кога је Соаве лично познавао јер је био позван као предавач поезије на Академији пажева и на Универзитету у Парми где је упознао овог чувеног француског свештеника, филозофа и члана Академије. Са агрономом и академиком Карлом Амореџијем (Carlo Amoretti, 1741–1816), године 1776. Соаве је приредио за штампу Кондијаков прелиминарни говор за педагошку енциклопедију *Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme* (в. MURATORI 1776).

Термин сензуализам је изражен у Кондијаковом делу *Traité des sensation* (1754), где су преузети многи концепти из теорије емпиризма либералног енглеског филозофа Џона Лока који је у ствари полазна тачка Кондијака. Кондијак, међутим, уводи у своје дело извесне промене које су суштинске: иако прихвата разликовање идеја од осећаја, која долазе директно из спољњег света кроз чула, и умне идеје које их ствара ум кад размишља о свом деловању, Кондијак оспорава да је размишљање извор знања које се разликује од чула. За разлику од Лока, дакле, за Кондијака наша спознаја није независна од чула, што доводи до гносеолошког апсолутног сензуализма: не само идеје, већ све духовне делатности (сећање, суд, апстрактни облици везани за емотивни живот) нису ништа друго до трансформисани осећаји, који су у ствари, кроз бол и задовољство, везани за задовољење физиолошких потреба човека.

Одроз Локових и Кондијакових теорија у овој „књижици“ о лепом понашању, како ју је Соларић скромно ословио, и која је захваљујући његовом преводу постала српски бонтон, потврђује одлуку нашег преводиоца и филолога да је назове „златнаја“. Ова књижица заслужује далеко већу пажњу наше историје књижевности и златна је из више разлога: пре свега што нам, кроз превод дела Франческа Соавеа, преноси одраз тада актуелних филозофских теорија у Европи и упућује нас ка додатној контекстуализацији у том погледу. Ово значи да управо рецепција дела Франческа Соавеа у српској средини, прво код Доситеја и Соларића, изискује даља истраживања (в. КЕРКОВИЋ 2014), већ због саме чињенице што је Соаве био задужен за реформе школства по указу бечког двора. И не само то: Соаве је био под утицајем германске културне средине и у његовом делу је очигледан одраз дидактичко-моралне књижевности немачког говорног подручја, што такође тражи додатна истраживања о преводима и прерадама те рецепцији ове врсте литературе и културних модела у српској средини с краја XVIII и у првој половини XIX века, а што би потврдило да ова *Златнаја књижица*, у суштини, садржи у себи много више од дужности човека и правила учтивости.

- Обрадовић, Доситеј. *Совјетњи здрављао разума. Слово ђоучићелно ђосјодина Георгије Јоакима Цоликофера. Еџика*. Књига трећа. Душан Иванић (прир.). Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2007.
- Остојић, Тихомир. Извор Доситејеџе „Христоитије“. *Бранково коло* XVII/387/6 (1911): 524–536.
- Пападрианос, Иоанис А. Учени Грци Димитрије Дарвар и Георгије Захариадис. Њихов допринос славеносербској књижевности, *Cyrrillomethodianum: Studies on the History of Greek-Slavic Relations* XIX (2014): 101–108.
- Поповић, Павле. *Злајџна књижица* Павла Соларића. Павле Поповић. *Сабрана дела*. Књ. V. *Нова књижевности*. I. *Ог Досићеја до Вука и Сџерије*. Предраг Палавестра (прир.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 35–36.
- Савковић, Јован]. После уређења Соавине и Доситејеџе „Етике“. *Ковчежић* II (1959): 24–31.
- Стефановић, Мирјана Д. Напомене. Доситеј Обрадовић. *Сџиси из Далмације. Проџоведи и беседе. Зайиси и белешке. Фрајменџи из Србије*. V. Мирјана Д. Стефановић (прир.). Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2008, 191–216.
- Стојановић, Миодраг. Доситеј и Еразмо Ротердамски. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 19/2 (1991): 493–498.
- Тимотијевић, Мирослав. Значај Доситејеџе „Христоитије“ у прихватању манира као културног капитала српског нововековног грађанства. Душан Иванић (ур.). *Досићеј у срџској исџијорији и кулџури*. *Зборник рагова*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2013, 87–105.
- Ђорић, Марија. Етика Доситеја Обрадовића. Душан Иванић (ур.). *Досићеј у срџској исџијорији и кулџури*. *Зборник рагова*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2013, 573–592.
- Чалкановић, Веселин. О Доситејеџевим грчким и римским изворима. *Сџоменица Досићеју Обрадовићу*. Београд: Правни факултет Универзитета, Центар за издаваштво и информисање, 2013, 47–70.
- Џонић, Урош. Бугарски превод „Христоитије“. *Прилози за књижевности, језик, исџијорију и фолклор* III (1923): 229–231.

✻

- ANDRIĆ, Nikola. *Život i književni rad Pavla Solarića*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1902.
- BOTTERI, Inge. *Galateo e galatei. La creanza e l'instituzione della società nella trattatistica italiana tra antico regime e stato liberale*. Roma: Bulzoni, 1999.
- BOTTERI, Inge. Tra creanza e doveri dell'uomo: Francesco Soave. Amedeo Quondam (a cura di). *Giovanni Della Casa: un seminario per il centenario*. Roma: Bulzoni, 2006, 1–24.
- Condotta da tenersi nella società, opera del Sig. Adolfo Knigge, traduzione libera dal tedesco di R.A., corredata di note d'un italiano*. 2 voll. Milano: presso A. F. Stella, 1816.
- GIOJA, Melchiorre. *Nuovo Galateo*. Milano: Presso Pirotta e Maspero, 1802.
- GIOSI, Marco. La tradizione degli *specula principum* e la *Institutio principis christiani* di Erasmo da Rotterdam. *Educazione. Giornale di pedagogia critica*. V/2 (2016): 43–66.

- Istituzioni di etica di Francesco Soave c.r.s. regio professore.* vol. 3. Milano: Giuseppe Marelli, 1794.
- Istituzioni di logica di Francesco Soave c.r.s. regio professore.* vol. 1. Milano: Giuseppe Marelli, 1793.
- Istituzioni di metafisica di Francesco Soave c.r.s. regio professore.* vol. 2. Milano: Giuseppe Marelli, 1793.
- Opuscoli metafisici di Francesco Soave c.r.s. regio professore.* vol. 4. Milano: Giuseppe Marelli, 1794.
- OSSOLA, Carlo. Il luogo della corte. Maurizio Achille Romani (a cura di). *Le corti farnesiane di Parma e Piacenza (1545–1622): potere e società nello stato farnesiano.* Vol. I. Roma: Bulzoni, 1978, xxxix–I.
- OSTINELLI, Marcello. L'epistolario di Francesco Soave. *Scuola ticinese. Periodico della Divisione della scuola*, XXXVI/III, Marzo-Aprile (2007), 19–21.
- PANCERA, Carlo. Educazione dei costumi e insegnamento delle virtù. Gian Paolo Brizzi (a cura di). *Il catechismo e la grammatica, vol. I. Istruzione e controllo sociale nell'area emiliana e romagnola nel '700.* Bologna: il Mulino, 1985, 287–346.
- PATERNOSTER, Annick, Francesca Saltamacchia. (Im)politeness formulae and (im)politeness rules: metadiscourse and conventionalisation in 19th Century Italian conduct books. Elena Maria Pandolfi, Johanna Miecznikowski, Sabine Christopher, Alainm Kamber (eds.). *Studies on Language Norms in Context.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017, 263–301.
- Piano ragionato di Educazione del sig. abate di Condillac, tradotto dal sig. abate Giuseppe Muratori. Scelta di opuscoli interessanti tradotti da varie lingue.* Milano: nella stamperia di Giuseppe Marelli, 1776, vol. x, 5–37.
- PONS, Alain. Le thème de la communication dans le Galatee de Giovanni Della Casa. *Savoir vivre I* (sous la dir.) Alain Montandon. Meyzieu: Césura Lyon Edition, 1990, 11–23.
- QUAGLIONI, Diego. Il modello del principe cristiano: gli *specula principum* fra Medioevo e prima Età Moderna. *Modelli nella storia del pensiero politico.* vol. 1, Firenze: Olschki Ed., 1987, 103–122.
- SANTOSUOSSO, Antonio. *The Bibliography of Giovanni Della Casa, Readers and Critics: 1537–1957.* Firenze: Olschki, 1979.
- SOAVE, Francesco. *Il galateo, o trattato elementare dei doveri dell'uomo.* Piacenza: presso Solari. 1855.
- SOAVE, Francesco. *Istituzioni di logica, metafisica, et etica.* Milano: Stamp. G. Marelli, 1791.
- SOAVE, Francesco. *Trattato elementare dei Doveri dell'Uomo e delle regole della civiltà, proposto ai giovanetti per modello esemplare.* Milano: presso Giuseppe Marelli e Gaetano Motta, 1788.
- TASCA, Luisa. *Galatei. Buone maniere e cultura borghese nell'Italia dell'Ottocento.* Firenze: Le Lettere, 2004.
- Trattato Elementare Dei Doveri Dell'Uomo di Francesco Soave.* Venezia: Stamperia G. Graziosi, 1790.

Trattato elementare dei doveri dell'uomo di Francesco Soave C.R.S. Ad uso delle scuole.
Venezia: Nella stamperia di Giacomo Storti, 1795.

VANNI, Laura. La corte come istituzione educativa: la formazione del cortigiano. *Studi sulla formazione* 2 (2011): 127–141.

Vera idea della rivoluzione di Francia di Francesco Soave c.r.s. Napoli: Presso Luigi Coltellini, 1793.

Persida S. Lazarević Di Đakomo

ZLATNAJA KNJIŽICA (1813) OR SERBIAN ETIQUETTE BOOK

Summary

This paper analyzes *Zlatnaja knjižica* (Golden booklet, 1813), a Serbian translation of the work of the Italo-Swiss pedagogue and writer Francesco Soave (1743-1806), *Trattato elementare dei doveri dell'uomo e delle regole della civiltà* (1786). The author of the translation is Dositej Obradović's closest friend and associate Pavle Solarić (1779-1821), who explains the importance of this booklet in his "Preface" to the work. In both his translation and preface, Solarić adheres to the views of Francesco Soave so that the *Golden booklet* constitutes both a book of etiquette for the Serbs as well as a summary of Soave's beliefs which were based on the enlightened despotism of Joseph II and the philosophy of Condillac that had also been embraced by John Locke's empiricism.

Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara
persida.lazarevic@unich.it